

Mihai Ionescu, Gheorghe Papuc, *Sistemul de apărare a litoralului Dobrogei romane (sec. I – VII p. Chr.)*, Editura Ex Ponto, Constanța 2005, 152 p. + 68 figuri.

Tema propusă de cei doi autori a mai fost abordată în trecut și de alți cercetători, cum ar fi Alexandru Suceveanu și Emilia Doruțiu-Boilă, care aduc argumente fie în sprijinul existenței *limes*-ului maritim din Dobrogea¹, fie contestă existența acestuia².

Lucrarea debutează cu un *Cuvânt înainte*, scris de Alexandru Suceveanu, care reamintește de disputa pe tema existenței *limes*-ului maritim dobrogean în literatura de specialitate, aducând totodată elogii celor doi autori ai lucrării de față. În *Introducere* autorii

¹ Suceveanu 1974, 217-238; Suceveanu 1981, 605-614; Suceveanu 1992, 195-233.

² Doruțiu-Boilă 1975, 219-224.

prezintă motivațiile care i-au determinat în alegerea acestei teme de cercetare, precizând ca la baza acestui studiu se află marile sinteze de istorie a Dobrogei romane. Urmează lista abrevierilor utilizate în text și bibliografia în legătură cu subiectul lucrării. Remarcăm unele mici scăpări în alcătuirea listei bibliografice, deoarece pe parcursul întregii lucrări sunt date trimiteri la unele articole sau studii, dar acestea lipsesc în bibliografie. Spre exemplu, autorii fac trimiteri la mai multe articole ale Emiliei Doruțiu-Boilă, astfel: în nota 79 de la pagina 33, se face trimitere la articolul *ΠΥΡΓΟΙ – Turres*, publicat în SCIVA 26 (1975), 2, p. 219 - 224; în nota 119 de la pagina 44, se face trimitere la articolul *Zur Abgrenzung des Territoriums von Kallatis*, publicat în Dacia N. S., 15 (1971), p. 325-334; în notele 171 de la pagina 119 și 192 de la pagina 121, se face trimitere la articolul *Precizări topografice despre unele inscripții dobrogene*, publicat în SCIV 15 (1964), 1, p. 131-136, iar exemplele de această natură pot continua. Nici unul din aceste articole nu se regăsește în bibliografie, omitere ce ni se pare flagrantă dat fiind faptul că autoarea în cauză s-a preocupat de problematica apărării litoralului dobrogean în epoca romană. Tot în ceea ce privește bibliografia remarcăm unele titluri incomplete sau incorecte, cum ar fi: Al. Suceveanu, *La défense du littoral de la Dobroudja dans l'époque romaine*, corect fiind: *La défense du littoral de la Dobroudja à l'époque romaine (Ier – IIIe siècles de n. è.)*, sau: Al. Suceveanu, *Encore sur la défense du littoral de la Dobroudja*, titlul corect fiind: *Encore sur la question de la défense du littoral en Dobroudja à l'époque romaine*. În continuare cartea este structurată în 5 capitole.

Capitolul I, intitulat *Evoluția conceptului de limes*, pornește de la noțiunea de *limes* ca termen ce definește limita pentru împărțirea unei proprietăți funciare. Sunt amintite contribuțiile unor mari istorici, cum ar fi Th. Mommsen și R. Cagnat, în ceea ce privește studierea *limes*-ului imperiului Roman în ansamblul său. Astfel, se realizează trecerea de la noțiunea de *limes* ce definește limita pentru împărțirea unei proprietăți funciare, către noțiunea de *limes* ce reprezintă frontiera imperiului. În cuprinsul acestui capitol este definită noțiunea de *limes*, pornindu-se de la definiția lui G. Forni, iar apoi sunt prezentate elementele constitutive ale acestuia. În finalul capitolului se face referire la situația de pe litoralul bulgăresc la Mării Negre amintindu-se contribuțiile cercetătorilor bulgari care s-au preocupat de această problemă.

Capitolul II, *Începuturile prezenței romane la gurile Dunării*, prezintă pe scurt principalele evenimente istorice din secolele I a.Chr – I p.Chr ce s-au petrecut la gurile Dunării și modalitatea în care Dobrogea a fost inclusă în componența imperiului Roman. O atenție deosebită este acordată datei la care a avut loc anexarea Dobrogei de către romani. Sunt prezentate ambele variante întâlnite în literatura de specialitate ce ne oferă ca dată fie anul 46 p.Chr., fie anul 69 p.Chr., autorii oferind argumentația pentru fiecare din aceste două variante posibile. Observăm însă că pe parcursul întregii lucrări cei doi autori optează pentru anul 69 p.Chr., ca moment al anexării Dobrogei la imperiul Roman.

Capitolul III, *Rolul cetăților vest – pontice în apărarea litoralului*. În acest capitol cei doi autori tratează problema celor patru cetăți de pe litoralul dobrogean: Argamum, Histria, Tomis și Callatis. Fiecare din aceste cetăți este prezentată într-un mod în care să se demonstreze integrarea acestor așezări în sistemul de apărare a litoralului. Excepție face cetatea de la Capul Dolojman, în acest caz insistându-se doar asupra prezentării sistemului defensiv format din zid de incintă, turnuri de apărare, bastioane și valuri cu șanț, fiind amintite și instalațiile portuare, necercetate până în prezent din motive obiective. Totodată autorii realizează și un scurt istoric al cercetărilor de la Capul Dolojman, amintind de contribuțiile lui P. Nicorescu și a Mariei Coja. Nu este trecută cu vederea nici disputa ce s-a iscat în literatura de specialitate cu privire la localizarea anticului Argamum. Celelalte trei cetăți sunt analizate din diferite perspective: existența garnizoanelor romane în

respectivelor cetăți, drumurile ce fac legătura între cetăți, insistându-se asupra drumului de-a lungul litoralului, portul și prezența formațiunilor din flota romană, fortificațiile și apeductele. În acest mod autorii reușesc să ne prezinte toate elementele ce ar permite încadrarea cetăților pontice în *limes*-ul litoralului dobrogean. Totuși, se impun câteva observații în special cu privire la atestarea prezenței unor unități militare romane în aceste cetăți. Pentru a demonstra prezența trupelor romane pe malul mării autorii fac apel la sursele epigrafice, prezentându-ne toate atestările epigrafice ale militarilor activi sau a veteranilor în cetățile pontice. Excepție de la această regulă face Argamum, dat fiind faptul că pentru această așezare nu avem nici o sursă epigrafică care să ne vorbească despre prezența militarilor activi sau a veteranilor. Utilizarea surselor epigrafice pentru demonstrarea prezenței militare romane în cetățile pontice prezintă unele inconveniente. Acest lucru se datorează faptului că sunt utilizate și inscripțiile veteranilor pe lângă cele ale militarilor activi. Prezența veteranilor (în special a celor care au satisfăcut stagiul militar în legiunile din Moesia Inferior) în cetățile de pe litoralul vest-pontic, sau în teritoriul acestora, nu atrage după sine obligația ca un detașament din unitatea militară în care ei și-au satisfăcut serviciul militar să fi fost prezent, permanent sau pentru o oarecare perioadă de timp, în această zonă. Este posibil ca veteranii în cauză să se fi stabilit în cetățile de pe malul mării sau în teritoriul acestora după încheierea serviciului militar, odată cu lăsarea la vatră și împroprietărirea acestora cu un lot de pământ. Spre exemplu, putem pune sub semnul întrebării prezența unui detașament de soldați din *Legio V Macedonica* la Histria. Această legiune este amintită la Histria în două inscripții³ funerare ale unor veterani. O cărămidă ștampilată este invocată la rândul ei pentru a atesta prezența unei formațiuni militare a legiunii în cauză, cărămidă ce atestă, potrivit autorilor, participarea unei formațiuni din *Legio V Macedonica* la o lucrare de refacere a fortificațiilor histriene. Numai că, așa cum observă și autorii (nota 52 de la pagina 52), lectura acestei inscripții, propusă de D. Tudor⁴ poate fi pusă sub semnul întrebării. Al. Suceveanu este de părere că această cărămidă ștampilată poate fi atribuită legiunii *XI Claudia*⁵, ce își avea castrul la Durostorum. Considerăm, însă, că lectura propusă de D. Tudor nu poate fi exclusă în totalitate. Exceptând aceste mici inconveniente, date de natura surselor epigrafice utilizate, capitolul III în ansamblul său face o demonstrație pertinentă și foarte bine argumentată pentru includerea celor patru cetăți în discuție în sistemul de apărare a *limes*-ului maritim.

Capitolul IV, *Fortificațiile minore din zona litoralului vest-pontic*. Acest capitol este alcătuit sub forma unui repertoriu ce cuprinde un număr de 58 de puncte fortificate din zona litoralului, fortificații ce pot constitui părți componente ale *limes*-ului maritim. La începutul capitolului avut în discuție sunt prezentate și definite toate tipurile de fortificații minore, făcându-se apel și la sursele literare antice. Din cele 58 de puncte prezentate în acest capitol doar câteva au fost investigate din punct de vedere arheologic, cum ar fi spre exemplu *quadriburgium*-ul de la Ovidiu sau fortificația de la Topraichioi. Așa cum afirmă și autorii, acest repertoriu poate fi utilizat ca bază de pornire a noi investigații arheologice, ce ar aduce noi contribuții cu privire la cunoașterea *limes*-ului maritim din Dobrogea. Capitolul IV întregeste imaginea *limes*-ului maritim prin prezentarea fortificațiilor minore, astfel fiind întrunite toate elementele componente ale unui *limes* roman, elemente ce au fost invocate de autori în debutul lucrării.

Capitolul V, intitulat *Considerații Finale*, reprezintă concluziile celor doi autori cu privire la *limes*-ul maritim dobrogean.

³ ISM I, nr. 276; ISM I, nr. 336.

⁴ Tudor 1980, 245, nr. 22; 244, fig. 2/14.

⁵ Suceveanu 1992, 207.

Rezumatul în limba franceză, prezent la sfârșitul textului, va facilita introducerea lucrării avută în discuție în circuitul științific internațional. Nu putem încheia fără a remarca că această lucrare reprezintă o contribuție importantă în ceea ce privește cunoașterea și studierea *limes*-ul maritim și preocuparea autorităților romane pe tot parcursul cât Dobrogea a făcut parte din imperiu, pentru apărarea litoralului vest-pontic.

Bibliografie

- Dorușiu-Boilă, Em. 1975, *ΠΥΡΓΟΙ – Turres*, SCIVA 26, 2, 219-224.
- Suceveanu, Al. 1974, *La défense du littoral de la Dobroudja à l'époque romaine (Ier – IIIe siècles de n. è.)*, RRH 13, 2, 217-238.
- Suceveanu, Al. 1981, *Encore sur la question de la défense du littoral en Dobroudja à l'époque romaine*, RRH 20, 4, 605-614.
- Suceveanu, Al. 1992, *Die römischen Verteidigungsanlagen an der Küste der Dobrudscha*, Bonner Jahrbücher 192, 195-233.
- Tudor, D. 1980, *Comunicări epigrafice X*, Pontica 13, 241-253.

Marian Mocanu